

O TOLERANCIJI *Razmišljanja jednog kršćanina*

Marko P. Djurić, Velika Ivanča, Srbija

Velika Ivanča
Srbija
e-mail: natasa.petrovic77@gmail.com

UDK: 316.647.5:[282+281.961+297]
Primljeno 6/2014.

Uvod

Crkva, svjesna svojega božanskog poslanja i Isusova misijskog naloga (usp. Mt, 28, 18-20), prilikom navještaja Kristovog učenja nije se nikad sa svojim neistomišljenicima obračunavala onako kako se država obračunavala sa svojim. Heretici su od disidenata neusporedivo bolje prolazili. Pozivajući se na Riječ Božju, apostolska Crkva ih je isključivala iz svoje sredine. Misleći na heretika čije je učenje razbijalo jedinstvo Crkve, apostol Pavao veli da ga poslije prvog i drugog savjetovanja treba izbjegavati (Tit 3,10), a zatim dodaje: "Iskorijenite opakoga iz svoje sredine" (1 Kor 5,13). Crkva se kroz svoju povijest pokazala "netolerantnom" i prema grješnicima koji skandalozno i nemoralno žive pa su zato braći na sablazan. A kako bi se danas kršćanin trebao ponašati?

1. OD POLITIČKE DO EKLEZIOLOŠKO-TEOLOŠKE NETOLERANCIJE

Kako su četiri najranija crkvena sabora koja su održana na Istoku formulirala osnovne kršćanske dogme, oni su po svojem autoritetu bili poistovjećivani sa četiri evanđelja.¹ Tolerancije tada nije bilo, ponajprije prema onima koji su svojim učenjem dolazili u sukob sa Crkvom u pitanjima njezinih najvažnijih dogmi, odnosno istina. Budući da je, ne samo svetom Tomi Akvinskom, istina "najuzvišenija" i "najznačajnija" vrijednost, svaki put kad je kleru i hijerarhiji jedne mjesne Crkve interes bio važniji od istine, pa se zato išlo na apsolutiziranje djelomične istine, stvarala se podloga za vjersku netoleranciju, fanatizam i međucrkvene sukobe. Dakako, ne može se sve staviti pod isti nazivnik i treba razlikovati političko-pravni i teološki vid tolerancije. U prvom slučaju je država ta koja u svojim najvažnijim pravnim aktima mora omogućiti minimum tolerancije. U drugom slučaju treba razmotriti moguće teološke temelje tolerancije.

---

¹ Usp. Hubert Jedin, *Crkveni sabori*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1980., str. 13.

Razmišljanje o povijesnim oblicima ne/tolerancije u crkvenom kontekstu vodi do zaključka da tolerancije nema gdje vladaju isključivosti. S druge strane, upitno je da li je teološki liberalizam stvarna i trajna podloga za toleranciju. Stoga je potrebno osvrnuti se na temeljne teološke postavke, najprije kršćanstva, a u današnjem vremenu i osobito islama. "Čovjek je tolerantan kada trpi čovjeka koji se svojim mišljenjima i pogledima, a možda i u svojim postupcima razlikuje od njega."² Kršćanin se, također, ozbiljno treba osvrnuti na prvi redak Poslanice Hebrejima (Heb 1, 1), a musliman bi se morao prisjetiti jednog ajeta iz sure "El Maide" (5, 48).

Općenito se misli da je tradicionalan duh konzervativan i tvrdokoran, pa prema tome i netolerantan, te da će onaj liberalni duh, koji se u svijest protestantskih crkava "uvukao" krajem XIX. i početkom XX. stoljeća, pomoći vjerskoj snošljivosti između Abrahamovskih vjera. Razmišljanje o „jedinstvu u različitosti“ sigurno može smanjiti mnoge napetosti i potaknuti korisne inicijative. "Božanski život u našem zemaljskom životu nije jedan, nego mnoštvo. Slutiti jedno u mnoštvu, to je međutim, bit ljubavi",³ veli poznati protestantski teolog Ernst Troeltch u jednome od svojih predavanja iz 1901. godine. Treba priznati da je pitanje tolerancije važno u protestantizmu. Martin Luther veli: "Vi sami morate u svojoj savjesti osjećati samog Krista. Morate iskusiti da je to Božja Riječ makar to cijeli svijet osporavao. Sve dok taj osjećaj ne posjedujete, sigurno još niste okusili Božju Riječ."⁴ Vjerovanje u Boga za jednog je protestanta daleko više stvar savjesti negoli intelektualnog promišljanja. Pitanje o toleranciji zapravo je na prvome mjestu moralno pitanje: "Religija je duša morala, a moral je tijelo religije", veli A. von Harnack. Upravo zbog povezanosti između morala i religije u evangeličkom katekizmu za odrasle dva se puta spominje tolerancija.⁵

Budući da se na Balkanu i danas osjećaju posljedice povijesne netolerancije, pitanje glasi: Što kršćanske Crkve i druge vjerske institucije mogu učiniti za afirmaciju tolerancije? Ako njihovi "pastiri" i duhovni vođe na pravi način žive svoja vjerska uvjerenja, to će sigurno biti poticaj toleranciji. Međutim, kako se kod nas

² Tolerancija, u: *Leksikon temeljnih religijskih pojmova*, (prir. Adel Th. Khoury), Prometej, Zagreb, 2005., str. 491.

³ Ivan Šarčević, *Od autonomije do Kristonomije*, u: Nikola Hohnjec (prir.), *Kršćanstvo i religije*, Zbornik simpozija, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2000., str. 92.

⁴ Donald Bloech, *Osnove evangeoske teologije*, Dobra Vest, Novi Sad, 1989., str. 199.

⁵ Tolerancija, u: *Leksikon temeljnih religijskih pojmova*, str. 491.

Srba teološki i crkveni diskurs uvijek prepletao s onim ideološkim i nacionalnim, mnogi korisni pokušaji da se ostvari tolerantan odnos prema drugima teško su prolazili. Vezujući se nekritički za svoje najveće crkvene autoritete, koji su u javnosti bili prepoznatljivi po svom antikatolicizmu i antiislamizmu, i danas prevladava više stanje krize i napetosti nego tolerancije. Ekleziološko-teološko obezvrjeđivanje rimskoga katolicizma i protestantizma te teološko obezvrjeđivanje islama i danas je živo u svijesti naše Pravoslavne Crkve. Prema mišljenju Nikolaja Velimirovića, za Srbe ne može postojati ni jedna druga religija doli religija njihovih predaka, a to je srpsko, svetosavsko pravoslavlje, pa tako pitanje o toleranciji nikad nije moglo postati važno za Srpsku Pravoslavnu Crkvu. Kako su tijekom vremena mnogi stavovi vladike Velimirovića bili pretočeni u službene stavove Srpske Pravoslavne Crkve, nekritično vezivanje za njegovu misao produbljivalo je teškoće oko dijaloga sa Zapadnom Crkvom.

Zakoni koji su stvarani u carskoj pravoslavnoj Rusiji, pod utjecajem slavenofilske ideologije, a koje je svojedobno uredio Podjednoščev, ponajmanje su pokazivali tolerantan stav prema nepravoslavlju: "Tko zavede jednoga pravoslavnoga da prijeđe na drugu kršćansku vjeru, izgubit će sva prava..."; "Rus ostavljajući narodnu, odnosnu Pravoslavnu crkvu gubio je sva građanska prava... niti je mogao svjedočiti na sudu."⁶ To je razumljivo s obzirom na poznati odnos između Pravoslavne Crkve i države. Otkad je, prema pisanju monaha Teodozija, sv. Sava na Saboru u Žiči pozvao sve "latinske heretike" da se odreknu svog "zloglasnog krivovjerja",⁷ kao da se produbljuju korijeni nesnošljivosti, koja traje sve do danas. Budući da se i danas u *Enciklopediji pravoslavlja*, koja je godine 2002. izašla s blagoslovom patrijarha Pavla, veli za Katoličku Crkvu da je "pala u herezu",⁸ onda nije nikakvo iznenađenje što na stadionu Čair u Nišu prilikom proslave 1700 godina od donošenja Milanskog edikta nije bilo očitovanja crkvenog zajedništva, pa se i tom prigodom (21. rujna 2013.) pokazala razdijeljenost u samoj Crkvi. Toga dana nitko iz vrha Srpske Pravoslavne Crkve nije pozdravio papinskog izaslanika milanskog nadbiskupa i kardinala Scolu niti mu je poželio dobrodošlicu.

---

⁶ Bone Radonić, *Snošljivost Pravoslavne Crkve*, Makarska, 1940., str. 383-384.

⁷ M. Bašić, *Stare srpske biografije*, Zagreb, str. 200; Franjo Šanjek, *Bosansko-humski krstjani i katarsko dualistički pokret u Srednjem vijeku*, KS, Zagreb, 1974., str. 72.

⁸ *Enciklopedija Pravoslavlja*, Savremena administracija, sv. III. Beograd, 2002., str. 1631.

2. TOLERANCIJA U SVETOM PISMU

Kao vjernici uvijek ćemo se pitati je li Bog za toleranciju ili protiv nje. Pročitamo li neka mjesta u Knjizi Izlaska i u Ponovljenom Zakonu (Izl 20,5; Pnz 4,24) uvjerit ćemo se da Bog Starog zavjeta nije ni tolerantni ni netolerantni Bog. On je na prvome mjestu "Bog ljubomorni" (Pnz 4,24; Izl 20,5) i kao takav prvo kažnjava one koji ga mrze (Suci 5,31). Budući da se u Starom zavjetu idolopoklonstvo i politeizam ne toleriraju jer ih Bog zabranjuje (Lev 19,4), čini se da starozavjetni monoteizam isključuje toleranciju. S druge strane, u Ponovljenom Zakonu čitamo: "Nemoj prezirati Edomca, jer je on tvoj brat. Ne prezri ni Egipćanina, jer si bio došljak u zemlji njegovoj" (Pnz 23,8). Bog traži od članova svog naroda, s kojim sklapa Savez, da budu tolerantni prema strancima. Struktura Božje tolerancije je, dakle, sasvim jasna. Bog ne tolerira, ne trpi službu tuđim bogovima (Izl 20,5; 34,14; Pnz 4,23), ali ne tolerira ni nečovječno ponašanje prema nemoćnima i nejakima. U Starom zavjetu otuda znamo za dva modela netolerancije. Prvi isključuje vjerovanje u druge bogove, pa Bog ne trpi „službu tuđim bogovima" (Izl 34,14; 20,5; Pnz 4,23; 6,14). Budući da ljubi one koji vrše njegove zapovijedi (Suci 5,31), traži od izabranog naroda da bude tolerantan prema strancu (Lev 19, 33-34) koji se nastani u njegovoj zemlji.

Razmišljanje o kršćanskim korijenima vjerske tolerancije svakako nas uvijek vodi k Isusu iz Nazareta. Budući da je kršćanima Isus kao Krist, Spasitelj, ponajprije religiozno, a time i egzistencijalno važan (Mk 2,10), njegovo nam ponašanje postaje primjer i obrazac svakodnevnog ponašanja. Tko se ozbiljno zagleda u evanđelja, priznat će da je Isusovo ponašanje usredotočeno na vrijednost osobe: "Subota je stvorena radi čovjeka, a ne čovjek radi subote" (Mk 2,27). Već sama činjenica da se Isus tolerantno i uljudno ponaša prema mnogima (Mk 7,24; Mt 8,5; Iv 4,46), govori da je okvir njegove tolerancije bio veoma širok. Isus se na prvome mjestu susreće s onima koje je društvo njegovog vremena odbacilo i prezrelo. Kako se njegovo razmišljanje o grijehu razlikuje od razmišljanja ondašnjih pismoznanaca i farizeja, njegov odnos prema drugima morao je biti drugačiji. Za njega "izvor onečišćavanja – odnosno grijeha – nije nešto izvanjsko, nego nešto što se nalazi u samom čovjeku. Između ta dva shvaćanja nepremostiva je razlika. Za farizeje je pomanjkanje obredne čistoće, kao što je to bio slučaj Gospodinovih učenika, nedvojbeno bio grijeh, dok Gospodin kad nabroja različite grijeha, spominje samo moralne nedostatke".⁹

⁹ Alan Cole, *Tumačenje evanđelja po Marku*, Dobra Vest, Novi Sad, 1989., str. 123.

Već time što uzima za primjer ljubavi prema bližnjemu jednog Samaritanca (Lk 10, 29-37) - a Samaritance su tada Židovi smatrali pristašama "đavolske hereze" (usp. Iv 8,48) i "obredno nečistima" (usp. Am 8,14; Ezra 4, 1-3; 2Kr 17, 34-41) - Isusa dovodi u specifičnu situaciju. Zbog tolerantnog ponašanja prema onima koji nisu bili tolerirani od društva svoga vremena, zamjerit će se vjerskoj i političkoj eliti i na vlastitoj koži iskusiti sve posljedice takve netolerancije. U Isusovu ponašanju i danas možemo prepoznati barem etički minimum. Kako mu je otvorenost za vrijednosti kraljevstva Božjeg uvijek bila važnija od esenskog ideala savršene kultne čistoće, on se je i morao ponašati drugačije od ostalih. Upravo zato hvali Samaritančevo ponašanje prema unesrećenom čovjeku (Lk 10, 27-37), a ne ponašanje levita i svećenika. Stavljajući na prvo mjesto poslušnost volji Božjoj, Isusu je ponašanje po Božjem zakonu važnije od ljudskog legalizma. Pođemo li od izvještaja prema kojemu jedna „javna grešnica“, mi bismo rekli prostitutka, pomazuje Isusu noge (Lk 7, 36-50), vidimo kako on, ističući vrijednost onih koji su od tadašnjeg društva bili odbačeni i prezreni, donosi čovječanstvu drugačiju ljestvicu vrednota, u kojoj je i toleranciji osigurano mjesto. Upravo zato Roger Garaudy za njega veli: "Ispunio je obećanje heroja i mučenika o velikom buđenju slobode... mitske sile usuda padoše pred njim u prah. Svi bogovi pomriješe, a čovjek je počeo. To je bilo novo rođenje čovjeka."

3. CRKVA I TOLERANCIJA

Isusove riječi: "Pustite da oboje (kukolj i pšenica) rastu zajedno do žetve" (Mt 13, 29-30) mnogi su tumačili, a i danas tumače, u prilog vjerskoj toleranciji. Polazeći od ove prispodobe jasno je da se Crkva prema grešnicima treba ponašati upravo onako kako se i sam Isus prema njima ponašao. Međutim, i takvo ponašanje ima svoju granicu, pa u istom evanđelju čitamo o tvrdoglavom bratu (Mt 18, 15-17). Riječi "neka ti bude kao poganin i carinik" (Mt 18,17), koje su Židovi smatrali "nečistima" pa im je njihovo vjersko uvjerenje, "njihova pobožnost" zabranjivala da se s njima javno i privatno druže, govori kako se ne može biti bezuvjetno tolerantan, jer i tolerancija ima svoju granicu. Njome se ne može povlađivati zlu i grijehu. Upornost i tvrdoglavost u činjenju nepravde drugome ne može ostati neprimijećena i nekažnjena, kao što navedeni tekst jasno pokazuje. Prvo se ide na opominjanje onoga tko je sagriješio (Mt 18,15), a ako se to ne pokaže korisnim, kazuje se Crkvi i na kraju dolazi izopćenje iz zajednice (1Kor 5, 13). Ne

može se dopustiti „kukolju“ da nesmetano ugrožava rast „pšenice“ („pravi vjernici“). Da bi se taj rizik izbjegao, Crkva do kraja svijeta mora neprestano nadzirati rast „kukolja“, kako ne bi ugrozio rast „pšenice“ u samoj Crkvi.

Crkva se razlikuje od države po tome što je svjesna svojega božanskog poslanja i to joj ne dopušta da bude tolerantna prema onima koji izvrću njezin nauk i skandalozno žive (usp. 1Iv 2, 22-23; Dj 5, 3-5), kao ni prema onima koji idu na ruku podjelama u samoj Crkvi. Sjetimo se kako se apostol Petar ponaša prema Ananiji i Safiri (Dj 5, 3-5). Apostol na njih zazva strašnu kaznu (Dj 5,3-5). Lažuci Duhu Svetom, Ananija laže samom Bogu (Dj 5, 3-4) pa samo zato i nije mogao izbjeći kaznu (Dj 5,5).

U mnogim crkvenim katekizmima nema pojma tolerancije, pa je pitanje koliko je to uopće važna tema za teologiju. Danas se među kršćanima daleko više govori o dijalogu, ekumenizmu i jedinstvu negoli o toleranciji. Govoreći o jedinstvu u Kristovoj Crkvi, sveti Ciprijan veli: „Haljina Gospodina Isusa Krista uopće se ne dijeli.“¹⁰ Eto još jednog razloga zbog čega je držano načelo da ne smije biti tolerancije na štetu crkvenog jedinstva. Uostalom, i sam Isus molio je se za jedinstvo svoje Crkve (Iv 17,24). Kad apostol Pavao govori o pozivu na slobodu, dodaje: “Nego - ljubavlju služite jedni drugima” (Gal 5,13). Njegov ideal nije sloboda pod svaku cijenu, nego služenje, kojega međutim nema bez tolerancije, a bez jednoga i drugoga nećemo se dopasti Kristu.

Kako je s tolerancijom u pravoslavlju? Na kršćanskom Istoku car je ispovijedao vjeru koju propovijeda Crkva, a koju prihvaća i većina njegovih podanika. Zbog toga se careva i crkvena vjera proglašavaju službenom vjerom samoga Carstva. Pri tome je to uvijek pravoslavna vjera. Car ne tolerira ono vjerovanje koje bi bilo protivno njegovoj vjeri, vjeri njegove Crkve i vjeri njegovih podanika. Kako je on u Crkvi, odnosno u njenom kleru, imao vjernog saveznika u borbi protiv vlastele, eto još jednog razloga zašto ne tolerira druga vjerovanja kad se pojave u njegovoj državi. Kako se na kršćanskom Istoku uvijek vjerovalo, a i danas se vjeruje, da će toleriranje tuđeg mišljenja, odnosno zablude ugrožavati i nagrizati pravoslavnu spoznaju istine, to se na toleranciju gleda kao na grijeh protiv istine. Kad se u zakonima (“Epanagogama”) veli da se patrijarh “bez straha od cara treba zalagati za istinu i obranu svetog nauka”,¹¹ pod tim se misli isključivo na jednu, pravoslavnu

¹⁰ Sv. Ciprijan, *Jedinstvo Crkve, Euharistija, Molitva Gospodnja, Služba Božja*, Makarska, 1987., str. 109.

¹¹ Ernst Benz, *Duh i život Istočne crkve*, KS, Zagreb, 2000., str. 226.

teologiju. Kako su po bizantskim zakonima carevi bili jedini čuvari jedinstva kršćanske, odnosno pravoslavne vjere, u čuvanju navedenog jedinstva neki od njih bijahu pravi "teološki diktatori".

Veliki župan Nemanja, koji je poštovan kao svetac, a znamo da je prije toga bio studenički kaluđer, bez milosti je proganjao bogumile. „Već 1350 godine čuju se tužbe, kako je Stefan silom nagonio Latine da pristupe istočnoj crkvi i da ih je, protivno crkvenim odredbama, ponovo dao krstiti“¹². Nije to nije nikakvo iznenađenje. Na Saboru u Žiči, prema Teodozijevu pisanju, sv. Sava poziva sve "latinske heretike" da se odreknu svog „zloglasnog krivoverja“¹³. Nazarenima, pripadnicima kršćanske sljedbe koja je u Vojvodini prihvatila Vukov prijevod Novog zavjeta i njim se služila u propovijedanju, pridonoseći tako očuvanju srpskog jezika i kulture, "ne samo da se nitko nije zahvalio zbog toga, nego su bili progonjeni. Većina njihovih muškaraca je provela na robiji po sto dvadeset i više mjeseci, u najboljim svojim godinama (između 18 i 29). Poticaj za proganjanje nije poticao od Austrijske države – ona je imala Patent o toleranciji – nego od strane Srpske crkve u Austriji, a kasnije u Srbiji".¹⁴

Netolerancija na kršćanskom Istoku ima duboku povijest, te je jednostavno bila imanentna pravoslavnom biću. S onima koji su se u vjerovanju razlikovali od pravoslavnog, Pravoslavna Crkva najčešće se obračunavala preko države. Budući da se odnos između pravoslavlja i nepravoslavlja uvijek shvaćao kao odnos ortodoksije i heterodoksije, pri čemu je sva ortodoksija bila na pravoslavnoj strani, drugačije nije ni moglo biti. Tragovi toga su ostali sve do danas. Sociolog religije Peter L. Berger, pišući o položaju nekih protestantskih zajednica u Rusiji, veli: "Zakon o religijskim zajednicama iz 1997. godine je garantirao prava tradicionalnim vjerskim manjinama, ali je ograničio širenje novijih religijskih grupa kao što su evangelistički protestanti i mormoni."¹⁵

Počevši već od Fotija pa sve do danas, pravoslavni teolozi prenaglašavali su važnost dogmatskih razlika između Bizantske i Rimske Crkve. Artikulirajući ih na način koji ne odgovara objektivnom učenju Rimske Crkve, pravdali su svoju političku netoleranciju prema Rimu. To vrijedi i danas. Nadbiskup Krfa i administrator Soluna Y. Spyteris veli: "Nismo čak priznati od države,

---

¹² Konstatin Jiriček, *Istorija Srba*, knjiga I, Slovo Ljubve, Beograd, 1978., str. 233.

¹³ Franjo Šanjek, *Bosansko humski krstjani i katarsko dualistički pokret ...*, str. 72.

¹⁴ Aleksandar Birviš, Pismo patrijarhu Irineju, *Bilten Franjevačke teologije*, Sarajevo, broj 1-2/2012., str. 167.

¹⁵ Peter Berger, Pravoslavlje i globalni pluralizam, *Teme* (Niš), 1/2010., str. 162.

nemamo status pravne osobe". Grčka država, s obzirom na bliske odnose s Pravoslavnom Crkvom, Katoličkoj Crkvi nije ni bila u stanju priznati status pravne osobe, jer bi to za Grčku Pravoslavnu Crkvu značilo da se niječe to da je ona pravi svjedok vjere u Krista i branitelj istine. Bliski odnos između Pravoslavne Crkve i države, koji je poznat pod nazivom „simfonija“, najčešće je priječio vjersku toleranciju. Mnogo toga ukazuje da taj koncept odnosa između Crkve i države ponovo oživljava u pravoslavnom društvu, i ovaj put na štetu tolerancije i nekih elementarnih vjerskih prava.

Premda Crkva po svojoj unutrašnjoj strukturi pripada na prvome mjestu „milosnoj stvarnosti“ pa joj nitko drugi i nije „glava“ doli sam Krist, na pravoslavnom Istoku znamo za model „državne i nacionalne Crkve“. Kako se ona uvijek ostvaruje u okviru jednog naroda, to se nije mogla izbjeći ni pojava „nacionalne ekleziologije“, koja i danas u Srbiji živi kroz sjećanje na svetog Savu i kosovski mit. Danas smo, da se poslužimo riječima njemačkoga crkvenog povjesničara Huberta Wolfa, u Srpskoj Pravoslavnoj Crkvi daleko svjesniji „centripetalnog“ negoli „ekumenskog pravoslavlja“, što vodi u smjeru „teološkog nacionalizma“, pa nam se čini da se povijest na Balkanu u mnogim stvarima samo ponavlja. Tako su rimokatolici za Srpsku Pravoslavnu Crkvu u srednjem vijeku bili heretici pa su to i danas, kako stoji u *Enciklopediji pravoslavlja* iz 2002. godine. Budući da Nikolaj Velimirović i Justin Popović te sjećanje na sv. Savu presudno utječu na razvoj današnje srpske teologije, koja je uvijek imala daleko više polemičan negoli dijaloški odnos prema zapadnom kršćanstvu, to smo svjedoci teološkog ponavljanja, a time i dogmatsko-ekleziološkog obezvrjeđivanja Rimokatoličke Crkve te protestantskih Crkava. Kako mnogi suvremeni pravoslavni teolozi (Homjakov, J. Popović i dr.) Crkvu shvaćaju i razumiju samo kao Pravoslavnu Crkvu, tako se i dalje podržava teološka netolerancija prema nepravoslavnim Crkvama.

Ipak, tko razmišlja o Crkvi na način svetoga Pavla, koji govori da je Crkva jedno tijelo s mnogim udovima (1Kor 12,12), razumjet će zahtjev da se u samoj Crkvi trasira put međucrkvenom dijalogu i crkvenoj toleranciji. Pavlova ekleziologija koegzistentna je s duhom ekumenizma i vjerske tolerancije koji isključuje napetosti i polarizacije između povijesnih Crkava. Budući da današnje sveukupno pravoslavlje stoji pred novim izazovima, pitanje tolerancije postaje važno i za njega. U povijesti odnosa Srpske Pravoslavne i Rimokatoličke Crkve bilo je i razdoblja poznatih po odsutnosti napetosti i prisutnosti vjerske tolerancije. Tri srpska patrijarha iz Peći, Jovan Kantul (1592.-1613.), Gavril Rajić (1648.-1659.) i Pajsije Janjevac (1614.-1647.) održavali su prisne odnose

s Rimskom Crkvom. To vodi zaključku da će se jedno te isto pravoslavlje u "rukama" različitih karaktera različito provoditi u život. U jednom slučaju imat ćemo prijateljske i bratske odnose, u drugom slučaju neće ih biti na vidiku. Dok je Crkva u svojoj bliskoj prošlosti, u vremenu patrijarha Dimitrija, imala dobre i pozitivne odnose s Rimom, već su se u vrijeme Varnave i patrijarha Gavrila odnosi posve promijenili.

4. ISLAM I TOLERANCIJA

Pitanje odnosa islama prema nemuslimanskim religijskim zajednicama danas je posebno aktualno. Možda nam neobično izgledaju sljedeće tvrdnje: "Ipak, ukupno promatrano, život pod muslimanskom vlašću bio je udoban, koliko je to moguće pod tuđom dominacijom, a prosječni pojedinac nije imao šta da se žali u pitanjima ispovijedanja vjere",¹⁶ veli Abraham S. Halikin, prof. književnosti i povijesti na Sveučilištu Columbia u Sjedinjenim Američkim Državama. "Sasvim nevjerovatno može zvučati tvrdnja, koju mi ipak ni najmanje ne možemo ublažiti: Turska je bila religiozno tolerantnija od habsburških država. Dok je naime u ovima od nekatoličkih religija pravoslavlje podnošeno kako-tako, protestantizam s mukom i progonima, a islam baš nikako, dotle su u Turskoj sve monoteističke vjere imale pravo – ne doduše baš jednako a ono ipak nekakvo pravo – na neku opstojnost i djelovanje", veli pokojni isusovac Predrag Belić.¹⁷ Pošto se vjerska tolerancija u Osmanlijskom Carstvu temeljila na šerijatskom pravu čiji su izvori bili *Kuran*, *sunnet*, *idžmau-l-umet* i *kijas*, vjerske netolerancije u navedenom Carstvu nije smjelo biti prema "sljedbenicima Knjige", odnosno prema kršćanima i Židovima. Premda znamo za rušenje i pustošenje kršćanskih manastira i bogomolja od strane muslimana, svakako da iza svega nije moglo biti pozivanje na vjerske razloge.

Pozivajući se na Kuran, a počevši od Medinske povelje, ugovora koji je Muhamed sklopio s kršćanskim monasima samostana svete Katarine, pa sve do Ahdname, znamo za oblike muslimanske vjerske tolerancije. Kako se osnove za međureligijski dijalog i za razvijanje vjerskog pluralizma već nalaze u Kuranu

---

¹⁶ Abraham S. Halikin, *Judeo-arapska književnost*. Majmonid, *Gradac* (Čačak), br. 116/117 (1995.), str. 91.

¹⁷ Predrag Belić, *Atentat na kardinala Utišinovića i sv. Ignacije Lojolski*, u: M. Steiner (ur.), *Synthesis Theologica*, Zbornik u čast R. Brajičića, FTI DI, Zagreb, 1994., str. 551-552.

(El-Maida, 48; El Kafirun, 6) netolerancija je nespojiva s osnovnim duhom islama. Ako u nekim krajevima islamskog svijeta pojedini muslimani ili neke muslimanske političke skupine, ponajmanje žive od sjećanja i uspomene na Poslanika, jasno je da se tamo ne zna za toleranciju i dijalog s kršćanima. Budući da nije u duhu Kurana da musliman stvara neku novu teologiju kojom bi se išlo na obezvrjeđivanje neislamskih vjerskih stavova, islamsko društvo ne može biti netolerantno ako drži do svog vjerskog identiteta.

Jedno od najvažnijih kuranskih načela odnosi se na samu vjersku toleranciju. Budući da se u Kuranu veli "meni moja, vama vaša vjera" (El Kafirun, 6), islam ne bi trebao biti isključiva, a time ni netolerantna religija. Iako on ne pretendira na apsolutnu spoznaju istine (El Hag, 67), to ne znači da je na strani teološkog relativizma. Kako se u Kuranu neposredno i posredno susrećemo s nizom ajeta koji idu u prilog toleranciji, ona je usađena u sam korijen islama i nije proizvod nekih povijesnih okolnosti. Stoga će se musliman uvijek pozivati na Kuran, jer u njemu jasno piše: "U vjeri nema prisiljavanja. Pravi put se razlikuje od zablude" (El Bekare, 256). Ako današnji kršćanin i Crkva, koji žive od spomena na Krista, shvaćaju da on prema drugima nije bio nasilan, tako će i musliman koji živi od uspomene na svog Poslanika, osuđivati nečovječno ponašanje prema kršćanima, s kojim se susrećemo u pojedinim islamskim zemljama.

Osim toga, u Kuranu se jasno veli: "Zar ćeš ljude prisiljavati da budu vjernici?", pa će musliman na pravi način živjeti islam tako da bude tolerantan prema onima koji vjeruju u jednoga Boga (El Bekare, 256), a to su kršćani i Židovi. Tako se veli "da Gospodar tvoj hoće, na zemlji bi doista svi bili vjernici. Pa zašto nagoniš ljude da budu vjernici?" (Junus, 99). Iz toga se vidi da je okvir tolerancije u islamu prilično širok. Međutim, ne samo po Bibliji nego i po Kuranu jasno je da ne može biti neograničene, nego samo ograničene tolerancije. Ipak, oni koji su zarobljeni u svojoj uskogrudnosti, ne mogu to prihvatiti. Premda su prema Kuranu "svi ljudi jedna zajednica" (El Bekare, 213), danas smo svjesni da je puno više netolerantnih negoli tolerantnih odnosa, kako između samih kršćana tako i između samih muslimana, iz čega proistječe i kriza opće ljudske solidarnosti.

5. VJERSKI FUNDAMENTALIZAM I TOLERANCIJA

Vjerska tolerancija, međureligijski dijalog i ekumenizam uvijek su imali u svakom, pa i u pravoslavnom fundamentalizmu

svog izrazitog protivnika.¹⁸ Pravoslavni fundamentalizam bio je glavna prepreka svakom konstruktivnom razgovoru sa zapadnim Crkvama i s domaćim islamom. "Ekumenizam s Rimom ostaje u Pravoslavlju, također Srpskom, izvor unutar crkvenih sporenja i diskvalifikacija."¹⁹ Fundamentalizam je po svojoj osnovnoj strukturi "držanje koje za sebe zahtijeva apsolutnu valjanost". Danas znamo za njegove razne povijesne varijante. U religijskom smislu razlikujemo islamski i kršćanski (u tom smislu i pravoslavni) fundamentalizam, kao i fundamentalizme u drugim religijama. Držeći da je u posjedu apsolutne istine, "normalno" je da fundamentalist drugu istinu ne trpi, pa je zato neprijatelj vjerske tolerancije. Kršćanin, imajući pred očima lik Isusa (i na primjer sv. Franje Asiškog), kao i musliman koji poznaje neka mjesta u Kuranu, ne mogu biti niti se ponašati kao fundamentalisti.

Kad razmišljamo o doktrinarnom fundamentalizmu Srpske Pravoslavne Crkve, uviđamo da je uvijek na prvome mjestu pozivanje na neke svete oce koji nikad nisu bili za dijalog i toleranciju, čime se obnavlja duh netolerancije. Iako je u Pravoslavnoj Crkvi "ikonomija" jedan od središnjih teoloških pojmova (koji je usko povezan s tolerancijom), zanimljivo je kako je prijedlog četvrte Svepravoslavne konferencije (Chambesy, 1968.) da se između tema za budući Svepravoslavni sabor nađe "Ikonomija u Pravoslavnoj Crkvi", odbačen na prvoj predsabornoj konferenciji 1976. godine.²⁰ Iz navedenog se čini da sveukupno pravoslavlje ne smatra značajnim pitanje tolerancije, a to priječi izgradnju povjerenja te otvara vrata fundamentalizmu. Budući da Novi zavjet "sadrži pluralizam teologija i doktrinarnih pozicija",²¹ pozivanjem na Novi zavjet i sjećanjem na Isusa fundamentalizam se ne može braniti. Nesporno je da je istina jedna, ali je točno da su i naše spoznaje u svezi s njom različite.

Teze pravoslavnog fundamentalizma o Pravoslavnoj Crkvi kao jedinog apostolskoj Crkvi, što isključuje priznavanje drugih Crkava, danas zvuči anakronistički. Budući da se i danas Crkva na pravoslavnom Istoku shvaća i razumije ne samo kao Pravoslavna nego i kao nacionalna Crkva, teološki nacionalizam je njezina trajna oznaka (što se vidi u stavovima Homjakova i

---

¹⁸ Arifa Isaković, Kršćani u osmanskome pravu, *Bosna Franciscana*, 40/2014., str. 127.

¹⁹ "Ekumenizam", *Nin*, 12. aprila 2012.

²⁰ Jovan Brijia, *Rečnik pravoslavne teologije*, Bogoslovni fakultet SPC, Beograd, 1977., str. 82.

²¹ Leonardo Boff, *Crkva, karizma vlast*, Stvarnost, Zagreb, 1987., str. 104.

Nikolaja Velimirovića). Naglašavanje važnosti crkvenih Sabora kod donošenja i formuliranja osnovnih crkvenih dogmi (istina) ne bi smjelo voditi u uskogrudni dogmatizam i otuđenje sve do međusobne nesnošljivosti, kako prema predkalcedonskim Crkvama, tako i prema onima koje su se odijelile u XI. stoljeću. Uostalom, riječ "pravoslavan" treba ispravno razumjeti u smislu pravovjernosti, što ne znači potpuno nijekanje vjere i crkvenog uređenja u nepravoslavnim Crkvama. Tako, na primjer, Augustin, u knjizi *De vera Religione*, "dok veli, da ćeš badava pravi vjerozakon tražiti kod heretika i šizmatika, nadodaje da ga treba iskati jedino kod onih, što se kršćaninom katolikom, ili pravoslavnim zovu".²² Budući da se na kršćanskom Istoku, sve češće od XIV. stoljeća, susrećemo sa stavljanjem znaka jednakosti između Kristove i Pravoslavne Crkve, prva je zadaća poraditi na ispravnom razumijevanju otajstva Crkve, i tako na popravljanju netolerantnih odnosa između istočnog i zapadnog kršćanstva.

ZAKLJUČAK

Danas se o pluralizmu i religijskoj toleranciji puno govori. Tolerantni stav i ponašanje nalazimo u Svetom pismu, a posebno u Isusovom načinu ophođenja s ljudima, što bi za kršćane trebao biti uzor ponašanja prema svima, pa i onima koji drugačije misle i vjeruju. U susretu triju abrahamovskih religija Isusov govor o vjeri u jednoga Boga sigurno je bitna "kopča" koja ih može povezati. Kako se u Poslanici Hebrejima veli da je Bog od davnine mnogo puta i na mnogo načina govorio našim očevima preko proroka (Heb 1,1), to nas upućuje na nužno poštivanje onih koji taj Božji govor prepoznaju i na vlastiti način poštuju. Osim toga, kršćanski moral je na prvome mjestu "moral ljubavi", što znači da za kršćansku savjest ljubav, koja je još šira i zahtjevnija od tolerancije, predstavlja najveći moralni zahtjev (usp. Mk 12, 28.31). Povijesno stoji da je Poslanik islama imao tolerantan stav, što se očituje u Kuranu (Al Kafirun, 6). Budući da i muslimani i kršćani, Crkva i muslimanska Umma, "slijede čistu vjeru Ibrahimovu" (El Bekare, 135), a to je vjera u jednoga Boga Stvoritelja, Muhamedov tolerantan odnos prema kršćanima i njihovoj Crkvi postaje razumljiv. S druge strane, upravo smo se u odnosima muslimana i kršćana stoljećima susretali s raznim oblicima netolerantnog

²² Ivan Marković, *Papino poglavarstvo u Crkvi za prvih osam vjekova*, Zagreb, 1883., str. VIII.

ponašanja koji se prakticirao pozivanjem na vjerske razloge. Kad bi kršćanin svoj Novi zavjet i musliman svoj Kuran zaista držali za riječ Božju i u skladu s njom živjeli, bili bi netolerantni prema zlu i laži, a tolerantni prema istini i dobru. Povijest Crkve, ali i povijest islamskog društva, svjedoče da je pogrešno tumačenje svetog teksta najčešće bilo u paru s netolerancijom. Tako je krivo tumačenje riječi iz Isusove prispodobe o kraljevskoj svadbi: "Prisili ih da uđu" (Lk 14,23) služilo da se opravda primjena sile u stvarima vjere, što je nespojivo s Isusovim duhom.

Za toleranciju je uvijek potrebno dvoje: međusobno dobro poznavanje, čega nema bez iskrenog dijaloga te, ne manje važno, da se međusobno volimo i jedni druge poštujemo. Brojni događaji u današnjem svijetu svjedoče o velikom nedostatku tolerancije u mnogim društvima. Kao vjernici dužni smo se zauzimati za čovječniji i tolerantniji svijet, u kojemu će se odnosi među osobama, narodima, državama i vjerama graditi na poštivanju ljudske osobe, te na istini i dobru.

ON TOLERANCE.
Thoughts of a Christian

Summary

The author, driven by historical experience of intolerance on the Balkans, is thinking about the necessity and importance of religious tolerance, drawing on biblical tradition and certain provisions of the Koran. Emphasizing Jesus' preaching and his acceptance of different people as the foundation of all Christian efforts over religious tolerance, the author sees the reasons for intolerance, as in Orthodoxy so too in Islam, in the separation from true discipleship and adherence to close relationship of religion and politics. In this context one should understand the emergence of fundamentalism which neither knows nor recognizes the principles of religious tolerance.

Key words: *tolerance, Orthodoxy, Islam, religious fundamentalism.*